

'כל ילד יספר לבנו': הבניית סיפור העבר לילדים בעיצומו של 'רגע היסטורי' – מקרה מלחמת ששת הימים

יעל דר

א. מבוא

בחוברת משמר לילדים מה-12 ביוני 1967, הגיליון הראשון שראה אור לאחר סיום מלחמת ששת הימים, פתח אחד משני עורכיו, בנימין טנא, את מאמרו במילים נרגשות: 'כל אדם בישראל התברך: אשרי שזכיתי לחיות בדור הזה. וכל ילד שישב במחסה יספר לבנו: אני זוכר את הימים הגדולים'.¹ ביום המחרת בגיליון הארץ שלנו האדיר העורך בנימין תמוז, גם הוא, את ניצחון ישראל במלחמה. כמו בנימין טנא העניק תמוז למערכה ולניצחון מעמד של 'רגע היסטורי' בגזרו גזירה שווה בין ההיסטוריונים בעתיד לבין מי שמביטים עתה, מתוך האירועים עצמם, בתוצאות המלחמה: 'קציר השעות הראשונות היה מדהים כל כך בהיקפו, עד שיש לשער כי בבוא היום, כאשר ישבו היסטוריונים לכתוב על המערכה הזאת – לא ידעו, בעצם, איך קרה הדבר ולא ימצאו מלים והסבר לעוצמת-הגבורה הישראלית'.²

יש מצבים שבהם חברה (או אומה) מזהה בזמן אמת, בעת ההתרחשויות עצמן, כי היא בעיצומו של רגע היסטורי אשר ראוי שייכתב כבר עתה בספר דברי הימים שלה. בעתות שכאלה נדרשת האומה לסיפור-העבר ההגמוני שלה ומארגנת אותו מחדש באמצעות 'העללה' (emplotment) מחודשת של האירועים, אם להידרש למונח שטבע היידן וייט במאמרו הקלאסי על מהות הרפרזנטציה ההיסטורית.³ לנוכח הרגע ההיסטורי מסופר

1 בנימין טנא, 'היינו כחולמים', משמר לילדים, 12.6.1967, עמ' 634.

2 בנימין תמוז, 'צה"ל הושיע את ישראל', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 2.

3 ראו, היידן וייט, 'הטקסט ההיסטורי כמוצר ספרותי', בתוך: אליעזר וינריב (עורך), חשיבה היסטורית: קובץ מאמרים בפילוסופיה של ההיסטוריה, תל-אביב 1985, כרך ב, עמ' 305-322.

סיפור העבר מחדש כך שההווה הדרמטי יוכל להתפרש כחלק ממנו, ולתפוס בו מעמד מועדף, כסופה (הזמני, כמובן) של השתלשלות אירועים לינארית וסיבתית בעלת משקל. בתוך כך נעלמת פרספקטיבת הזמן, פער הזמנים ההכרחי בין ההתרחשויות הנדונות לבין כתיבת ההיסטוריה. במונחים של תורת הספרות – ובהתבסס על מאמרו של וייט – במצבים כאלה ההיסטוריון מאבד את מעמדו החיצוני כ'מחבר' הסיפור ואת הריחוק האסתטי הנדרש לסיפורו, והופך למעין מספר־גיבור, הנמצא בתוך הסיפור ומעליו בו בזמן.

סיפור העבר שהמבוגרים מועידים לדור הבא בעיצומו של רגע היסטורי עשוי להשיב להם סוג של אוטוריטה, שררה פואטית, במקום זו שאבדה עם היעלמו של המרחק ההיסטורי המתבקש בכתיבת ההיסטוריה. שררה פואטית זו נקנתה לכותבים המבוגרים בשל יחסיהם הייחודיים עם קהלם הצעיר – דור מיידע ומחנך ודור לומד ומתחנך.⁴ בשל התפקיד הדורי הזה, תפקיד ההגדה לבנים, נדרשים המבוגרים גם בעיצומו של רגע היסטורי שטרם הושלם להעניק לבני הדור הצעיר משנה סדורה והחלטית מעמדה סמכותית של מחנכים והורים, ולהנהיר את ההווה הדרמטי מתוך סערת הרגשות שהם נתונים בה והמידע החלקי. עובדה זו עשויה להעניק לסיפור העבר המיועד לילדים בעיצומו של רגע היסטורי נחרצות והחלטיות החסרות עדיין בערוצי שיח אחרים.

להידרשות לסיפור העבר בעיצומו של רגע היסטורי בעיתונות הילדים ובשיח הבין־דורי בכלל יש אספקט ייחודי נוסף, בהיותה פונה גם לעתיד.⁵ הניסיון להטמיע בקרב הילדים את התודעה שהם חיים בעיצומו של רגע מכונן בתולדות האומה, והפרשנות ההיסטורית הניתנת לו, הם ניסיון מובהק של דור האבות להכתיב את הזיכרון הקיבוצי העתידי של בני הדור הצעיר, מי שהם כיום ילדים צעירים. במילים אחרות, הקניית ההדגשים והמסרים ה'נכונים' לרגע ההיסטורי כבר עתה, בעת התרחשותו, והצגתו כחלק מההיסטוריה הלאומית, מהווים דרך לכוון גם את סיפור-העבר העתידי. במונחיו של פייר נורה, המבחיין בין זיכרון והיסטוריה, זהו ניסיון ראשון, בזמן אמת, לעצב עבור הילדים את הזיכרון הקיבוצי שלהם על מנת שבעתיד, ממרחק של דור, יתגבש ויתנסח כהיסטוריה.⁶ מאמר זה מתמקד באחד הרגעים ההיסטוריים המובהקים ביותר בתולדותיה של מדינת ישראל, מלחמת ששת הימים. עניינו הוא האופן שבו בחרו המבוגרים להטמיע בילדים את תודעת הרגע ההיסטורי עוד בעת התרחשותו וזמן קצר מאוד לאחר שהסתיים, באמצעות העיתונות שהועידו להם, ובעיקר בהיבט אחד שלו: סיפור העבר ההגמוני שסופר לילדים

4 בתרבות היהודית מוטבעים תפקידים דוריים אלה – דור 'מוכיר' ודור הלומד 'לזכור' – כצו תנ"כי, אמוני מובהק, לזכור ולהזכיר לדור הבא את הזיכרון הקיבוצי היהודי. ראו, יוסף חיים ירושלמי, זכור, תל-אביב 1988, עמ' 21-48.

5 במונח 'שיח בין־דורי' הכוונה כאן למכלול הטקסטים שמועידים מבוגרים לילדים באופן רשמי: ספרות ילדים, ספרי לימוד, עיתוני ילדים, תיאטרון ילדים, קולנוע לילדים וכולי.

6 ראו, פייר נורה, 'בין זיכרון להיסטוריה: מחוות הזיכרון', זמנים, חוב' 45 (קיץ 1993), עמ' 4-19.

בעיתונות הילדים לפני המלחמה והשינויים המפליגים שהוכנסו בו בעיצומם של האירועים הדרמטיים. גבולות הדיון הכרונולוגיים הם גבולות האירועים הדרמטיים וזמן קצר לאחר מכן: תקופת ההמתנה, ששת ימי הלחימה ואופוריית הניצחון; מחגיגות יום העצמאות התשעה-עשר של מדינת ישראל, ב־15 במאי 1967, ועד סוף יוני אותה שנה.

ההתמקדות בעיתונות הילדים בשאלות על ראשית תהליך כינונו של רגע היסטורי, בזמן ההתרחשויות עצמן, נובעת משתי סיבות. האחת, הדיון המהיר באקטואליה היה טבעי לעיתונות הילדים הישראלית בזמן הנדון, ולכן סביר שהיא תגיב על אירועי השעה באינטנסיביות ובמהירות רבה יותר מרוב ערוצי השיח הבינ־דוריים (ספרות ילדים, ספרי לימוד וכו'). השנייה, מרכזיותה של עיתונות הילדים בשנים הנדונות בתרבות הילד הישראלי ותפיסת תפקידה כאמצעי סוציאליזציה ראשון במעלה. עד שנות השמונים, עם הפיכתה של הטלוויזיה לערוץ ביטוי דומיננטי ומשפיע בתרבות הילד בישראל, היה לעיתונות הילדים הישראלית מעמד מרכזי כסוכן אידאולוגיה וכממפה אקטואליה בקרב הצעירים.⁷ מעמדה סמכותית ומשפיעה זו נדרשו הכותבים המבוגרים לתאר ולפרש את האירועים הדרמטיים של מאי ויוני 1967 כהמשכם של רצף היסטורי מובנה, גם כאשר שלטו בהם אי ודאות וחשש רב מפני הבאות.

אובייקט המחקר הם עיתוני הילדים המובילים באותה העת, דבר לילדים, הארץ שלנו ומשמר לילדים. עיתונים אלה, שהיו מסונפים לעיתוני האקטואליה למבוגרים דבר, הארץ ועל המשמר בהתאמה, נהגו מראשיתם – עשור, שניים ואף שלושה קודם לכן – להקצות נתח נכבד מכל גיליון לאירועי השעה ולביסוס התודעה ההיסטורית בקרב קוראיהם.⁸ בתקופות מלחמה נטו עיתונים אלה להגדיל את נתח האקטואליה ולשלב גם בטקסטים הספרותיים: סיפורים ושירים שעסקו ב'כאן ובעכשיו'.⁹ החשיבות שהוענקה

7 משנות השמונים ירדה מאוד הפופולריות של עיתוני הילדים הוותיקים וב־1985 התמזגו שלושת העיתונים המובילים בשנות החמישים והשישים, דבר לילדים, משמר לילדים, והארץ שלנו לשבועון אחד, כולנו.

8 דבר לילדים החל לראות אור כשבועון ב־1936, משמר לילדים ב־1945 והארץ שלנו ב־1951.
9 על ראשיתה של העיתונות לילדים בתקופת היישוב ראו, אוריאל אופק, ספרות הילדים העברית 1900-1948, תל-אביב 1988, כרך ב, עמ' 582-620; זהר שביט, 'עיתונות לילדים', בתוך: הנ"ל (עורכת), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: בנייתה של תרבות עברית, חלק ראשון, ירושלים 1998, עמ' 455-461. על הזיקה ההדוקה של דבר לילדים לאקטואליה כבר מראשיתו בשנות השלושים ראו, יעל דר, "בא ילד לחתום על דבר לילדים": מגויסות ואי מגויסות בדבר לילדים בתקופת היישוב, קשר, חוב' 35 (2007), עמ' 110-117. על שיתוף הילדים ההדוק באירועי השעה בעיתונות הילדים בזמן מלחמת העצמאות ראו, מאיר חזן, 'השתקפות מלחמת העצמאות בעיתוני הילדים', בתוך: מרדכי בר-און ומאיר חזן (עורכים), עם במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות, ירושלים 2006, עמ' 441-465. על זיקתם לאקטואליה של עיתוני הילדים בשנות החמישים ראו, רימה שיכמנטר, תהליכי אוטונומיזציה של מערכת הספרות הישראלית לילדים ולנוער: מקרה מבחן – העיתונים דבר לילדים, משמר לילדים והארץ שלנו לנוכח המעבר מיישוב למדינה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 2007. בחיבור זה

לאקטואליה ולפרשנותה בעיתונות הילדים ניכרת בעובדה שבאופן מסורתי נהגו העורכים עצמם לכתוב מדי שבוע את הטור האקטואלי.¹⁰ גם ב־1967 היו העורכים ככל שלושת העיתונים מי שכתבו בדרך כלל את טור האקטואליה שפתח כל גיליון. כמלחמות העבר שתוארו והונהרו לבני הדור הצעיר באמצעות עיתונות הילדים בעודן מתרחשות – מלחמת העולם השנייה, מלחמת העצמאות ומבצע סיני – עורכי העיתונים ראו את תפקידם גם הפעם ליידע את הקוראים הצעירים בהתפתחויות המלחמה ולנסח בעבורם את משמעותן האידאולוגית.

ב. מלחמת ששת הימים: שינויים חדים בסיפורי העבר ההגמוניים והכתבת סיפור עבר חדש

מהתבוננות בעיתונות הילדים בתקופת ההמתנה, במלחמה עצמה ובשבועיים הראשונים לאחר הניצחון בולט העיסוק האינטנסיבי בסיפור העבר הלאומי, תוך הכנסת שינויים מפליגים בשני סיפורי העבר ההגמוניים שילדי הארץ הכירו היטב בשנות החמישים והשישים: 'מהתנ"ך למדינה יהודית עצמאית' ו'משואה לתקומה'. אופי הדיון בשני סיפורי עבר אלה שונה פעמיים בתקופה הנדונה בשלושת העיתונים, דבר לילדים, משמר לילדים והארץ שלנו. פעם אחת לנוכח החרדה שאחזה בחברה האזרחית ובאי הוודאות בתקופת ההמתנה, ופעם שנייה לנוכח הניצחון המהיר על צבאות ערב. בצד שינויים אלה בדיון בסיפורי העבר שהיו מקובלים לפני 1967, הוצג לאחר הניצחון סיפור עבר שלישי, 'סיפור תולדות מלחמות ישראל בצבאות ערב'.

'מהתנ"ך למדינה עצמאית': מסיפור עבר שולל גולה לאמצעי לרון בזכות על הארץ

מקורו של הנרטיב ההיסטורי 'מהתנ"ך למדינה עצמאית' בנרטיב הציוני 'מהתנ"ך להגשמה ציונית', שמקורו בתקופת היישוב. משנות העשרים ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה שלט בתרבות הילד בארץ ישראל סיפור עבר ציוני זה, שעקרונות שלילת הגלות שימש בו ציר מרכזי. תחילתו של סיפור עבר זה ביישוב היהודי המקראי בארץ ישראל וסופו במגשימים הציונים החדשים. הקיום היהודי בארצות אחרות הושטח, הוצג באור שלילי או הודר לחלוטין מן הסיפור. שלושה פרקים מרכזיים היו בו: עבר עברי מפואר בארץ ישראל הקדומה, '2000 שנות גלות' והווה מתגמל של תחייה לאומית, קיבוץ גלויות

טוענת שיכמנטר שמעמדן של האקטואליה והאידאולוגיה הפוליטית נחלש בעיתונות הילדים המרכזית בשנות החמישים, יחסית למעמד שהוקצה להן בעיתונות הילדים של תקופת היישוב המאוחר, אך היא מראה כיצד הן שבו ותפסו מקום מרכזי יותר בעיתוני הילדים בעת מבצע סיני ב־1956.

10 החל בכך העיתון המפלגתי הגדול הראשון לילדים שראה אור בתקופת היישוב, דבר לילדים, בטורו של יצחק יציב, מייסד כתב העת ועורכו הראשון. הטור, 'במעל הימים', עסק בענייני השעה ופירש אותם. הוא התפרסם מדי שבוע מצאת העיתון ב־1936 ועד מותו של יציב, ב־1947.

והגשמה ציונית בארץ ישראל. בתוך כך סופר לילדי הארץ על אבותיהם המקראיים, על אתרים היסטוריים בארץ ישראל הקדומה, על נוהגי עבר ששבים ונחגגים עתה כ'מסורת', ועל העברית ששימשה את התושבים היהודים בארץ ישראל, כאז כן עתה. התנ"ך, שהפך לספר מכונן בתרבות הילד והנוער בשנים אלה, גילם את החיבור המחודש של הצעיר הארצישראלי, 'העברי החדש', עם העברי הקדום.¹¹ הקריאה החילונית בתנ"ך כטקסט היסטורי, ספרותי ולאומי, שימשה כמובן גם את הנחלת עקרון שלילת הגלות בקרב הצעירים.¹² סיפור היסטורי פוזיטיביסטי זה שימש תשתית תרבותית והצדקה לקיום היהודי הלאומי המתהווה בארץ ישראל. הוא התעמת עם מתנגדים יהודים 'מבחוץ': היהדות הדתית הלא ציונית מחד גיסא ואופציית האירופיות הנאורה שדגלה בה יהדות ההשכלה המתבוללת מאידך גיסא.

סיפור עבר זה לילדים נזנח כמעט לחלוטין לקראת סוף 1942, עם פרסום ההודעה הרשמית של הסוכנות על הרצח ההמוני של יהודי אירופה, וככל שהתרבו הידיעות הקשות. במקום סיפור עבר שולל גולה הממעיט בתיאור המרחב הגלוי ובהתייחסות אמפטית לתושביו, סופר עתה לילדים סיפור עבר השולל את השלילה. סיפור העבר החדש התרחש רובו ככולו על אדמת אירופה, והציג את יהודי אירופה כמי שניתן להזדהות עמם ולחוש כלפיהם רגשות של שותפות גורל; והודגשה הזיקה ההיסטורית והתרבותית ההדוקה שבין יהדות הגולה ויהודי ארץ ישראל. בתוך כך השתנה הטון הבסיסי של הסיפור ההיסטורי: מטון חסר ספקות המתכנס פנימה בהווה הארצישראלי, לטון מקונן ודאוג הפונה החוצה, אל יהדות אירופה.

סיפור עבר זה, שלראשונה בתולדות החינוך הציוני בארץ ישראל הזדהה במידה רבה עם סיפור העבר של יהדות אירופה, נזנח עם תום מלחמת העולם השנייה, ואת מקומו תפס, כפי שנראה בהמשך, סיפור העבר 'משואה לתקומה'.¹³ כחלק מהבחירה לשוב ולספר לילדי ארץ ישראל סיפור עבר בעל מסר לאומי 'מחזק', שב וסופר גם סיפור העבר

11 על מרכזיותה של שלילת הגלות בתרבות בני 'דור בארץ' בשנות השלושים והארבעים ראו, אניטה שפירא, 'לאן הלכה "שלילת הגלות"', אלפיים, קובץ 25 (2003), עמ' 14-23. את תנועת הכנעניות שהופיעה בשנות הארבעים, שקסמה מאוד לבני דור הצעיר, רואה שפירא כהקצנתם של מסרים שוללי גלות אלה. בעוד הנרטיב הציוני ההגמוני עודד בקרב הצעירים זיקה בין מגשימי הציונות לאבות המקראיים, התכחשה התנועה הכנענית לאבות היהדות ועודדה בחבריה את הזיקה לכלל עמי קדם בסהר הפורה.

12 למקומו המכונן של התנ"ך בתרבות הציונית המגשימה ובתרבות הילד והנוער בתקופת היישוב ואחר כך בשני העשורים הראשונים למדינה ראו, אניטה שפירא, 'התנ"ך והזהות הישראלית, ירושלים 2006, עמ' 1-56. שפירא טוענת שעם הכיבושים הנרחבים של מלחמת ששת הימים והנגשתם של האתרים המקראיים, נחלש מאוד מעמדו של התנ"ך כמכונן תפיסת המרחב הלאומי.

13 על זניחת עקרון שלילת הגולה בעיתונות הילדים לנוכח הידיעות על המתרחש באירופה בשנים 1942-1945 ראו, יעל דר, ומספסל הלימודים לוקחנו: היישוב לנוכח שואה ולקראת מדינה בספרות הילדים הארץ ישראלית, ירושלים 2004, עמ' 15-105. על המרת הסיפור האמפטי והמיידע בסיפור לאומי פוזיטיביסטי, 'משואה לתקומה', ראו, שם, עמ' 195-259.

'מהתנ"ך להגשמה ציונית'. עם קום המדינה הפך פרק ההגשמה של הסיפור מהגשמה ציונית לכינונה של מדינה יהודית ריבונית. לאחר קום המדינה קיבל הסיפור 'מהתנ"ך למדינה יהודית עצמאית' הדגשים חדשים: במקום סיפור שולל גולה המופנה בהתרסה כלפי חוץ, אל אופציות הקיום הלא ציוניות, הפך עתה הסיפור לדיון פנים ישראלי על המרחב הלאומי ועל גבולות הארץ. הפרק הראשון של הנרטיב ההיסטורי הזה, המתמקד במרחב המקראי ובגיבורי העבר, שימש בשנות החמישים ועד מלחמת ששת הימים אמצעי לדון באתרים ההיסטוריים הלאומיים שנותרו בידי הערבים, ובעיקר ירושלים העתיקה, בית לחם, חברון וחצי האי סיני.

מסקירת עיתונות הילדים שפורסמה בתקופת ההמתנה עולה כי בשלושת השבועות של תקופת ההמתנה כמעט שלא היה דיון בנרטיב ההיסטורי הזה, המחבר בין ה'כאן ועכשיו' לבין העבר העברי הקדום. העדרו של סיפור 'מחזק' זה הדגיש בתקופת ההמתנה את נוכחותו של סיפור עבר אחר לגמרי, שלא התמקד בעבר עברי מפואר אלא דווקא בעבר קטסטרופלי (שואה).

לעומת זאת בחוברות הניצחון של כל שלושת כתבי העת לילדים, שראו אור סמוך לתום המלחמה ובגיליונות הבאים, הנרטיב ההיסטורי 'מהתנ"ך למדינה יהודית עצמאית' הפך לנרטיב מרכזי, באמצעות עיסוק אינטנסיבי באתרים ההיסטוריים הכבושים, ובהם בעיקר חברון, שכם וכמובן ירושלים העתיקה, והדגשת זיקתם להווה. העניין זכה להדגשה מיוחדת, באמצעות דיווחים מהשטח של חיילים, ציטוטים מהתנ"ך, וציילומי אתרים היסטוריים שבהם מסתובבים חיילים צעירים כסמל לחיבור בין העבר המפואר וההווה ההרואי.¹⁴

לנוכח כיבוש השטחים הנרחב תועל הנרטיב ההיסטורי הזה בכל שלושת העיתונים לתחילת דיון על הזכות על הארץ. רעיון הזכות על השטחים שנכבשו הודגש בעיקר באמצעות מניפולציות לשוניות חוזרות ונשנות בשורשים 'כבש' ו'שחרר' והדגשת סגירת המעגל לאחר 'אלפיים שנה'. הנה מעט מדבריו של יעקב רבי, במשמר לילדים, בחוברת הניצחון מה-12 ביוני:

אכן, גולת הכותרת של פעולה זו הייתה כיבוש העיר העתיקה של ירושלים, או מוטב לומר: שחרור העיר העתיקה. שכן, אם כל ארץ ישראל יקרה לעם היהודי – ירושלים יקרה לו שבעתיים; ועיקרה של ירושלים, מעוזנו מימי קדם, הוא העיר שבתוך החומות. [...] עכשיו צה"ל שחרר את ירושלים העתיקה והיא שבה להיות עיר יהודים – אחרי אלפיים שנה.¹⁵

14 על השינויים המפליגים בתיאורי המרחב הלאומי בעיתונות הילדים לנוכח המלחמה והניצחון ראו, נעמה שפי, 'מילים מנצחות', בחוברת זו של ישראל.

15 יעקב רבי, 'הימים הגדולים', משמר לילדים, 12.6.1967, עמ' 635.

דבר לילדים כתב באותו שבוע אפרים תלמי: 'הניצחון עצום וכביר, מעבר לכל דמיון. נמחצו צבאות האויבים. שוחררו שטחים שהיו בכיבוש אויב. ירושלים העתיקה חזרה לידי ישראל. חודש הקשר הישיר עם הר הצופים'.¹⁶

כמו רבי ותלמי, גם כותבים אחרים ביססו בדבריהם הקבלה סמנטית בין המילים 'כיבוש' ו'שחרור', והעניקו בכך פרשנות חדשה לשתיהן. בהארץ שלנו, הופיע הפועל 'שחרר' בצמוד לפועל 'כבש' באמצעות ו' החיבור, ספק כמילה נרדפת ספק כהרחבה: 'ביום זה, במהלך מלחמת הבזק של צה"ל נגד כל צבאות ערב, נכבשה ושוחררה גם ירושלים'.¹⁷ כך מקבלת המילה התוקפנית 'כיבוש' הכשר מוסרי, ואילו המילה 'שחרור' קיבלה פרשנות נוספת על זו שקיבלה בכינוי 'מלחמת השחרור' לאחר תש"ח. בעוד ש'שחרור' משמעו ב-1948 היה שחרור מכבלי המנדט והגלות והפיכה לישות לאומית עצמאית, הפכה עתה המילה 'שחרור' לעניין פיזי ממש: החזרת שטח השייך לעם היהודי היסטורית ותרבותית זה אלפי שנים.

שירו הנרגש של אפרים תלמי, 'בשעריך ירושלים הפדויה', שפורסם בדבר לילדים כשבוע לאחר תום הקרבות, מבסס את רעיון ה'שחרור' באמצעות הפועל הארכאי והחגיגי 'פדה', בהתייחסו לשטחים המקראיים שנכבשו בקרבות. תלמי מונה את האתרים המקראיים ש'נפדו' במלחמה, ומבטיח שלא יפלו עוד בידי 'הצורר הערבי':

היום נכנסתי בשעריך, / ירושלים; / עירי הפדויה — הללויה. / תשע
עשרה שנים היית חצויה, / שסועה, / מכותרת, / כבושה בידי צר, / לחוצה
עד כאב / אך לא כנועה, / לא מוותרת, / לא נשכחת מלב. / [...] לא ישלוט
בך עוד / צורר ערבי; / והכותל המערבי, / וחברון ושילה ובית אל / והר
הצופים / וכל הנופים — שבו אל חיק ישראל.¹⁸

השימוש במילה הגבוהה והמקראית 'פדויה' בהקשר אקטואלי מדגים את רעיון הזיקה בין ההווה המפואר לעבר המקראי באמצעות הלשון. לכך יש להוסיף שהשימוש שעושה תלמי בפועל 'פדה' במקום בפועל 'כבש' מכשיר מוסרית את רעיון הכיבוש, ברמזו שמשוהו (כסף במקור) ניתן תמורת השטחים המקראיים ש'נפדו'.

רמז למידת הטמעת רעיון 'שחרור השטחים' בקרב הילדים עצמם עוד בתקופה הנדונה כאן עשויים לתת דבריה של דפנה לבל, 'העיתונאית הקטנה הראשונה ליד הכותל המערבי',¹⁹ בגיליון הארץ שלנו מה-27 ביוני, שדיווחה על ביקורה בירושלים העתיקה. בדבריה הדגישה העיתונאית הקטנה כמה פעמים את סגירת המעגל בין העבר הקדום להווה ההרואי: 'שלוש שעות טיילנו בעיר העתיקה. רוני חייב היה לחזור אל יחידתו

16 אפרים תלמי, 'יהי שלום בארצנו!', דבר לילדים, 13.6.1967, עמ' 978.

17 הארץ שלנו, 20.6.1967, עמ' 4. אין שם מחבר.

18 אפרים תלמי, 'בשעריך ירושלים הפדויה', דבר לילדים, 20.6.1967, עמ' 1005.

19 'עיתונאי קטן' (ע"ק) הוא הכינוי שהוצמד לילדים שהועסקו על ידי השבועון כעיתונאי שטח.

ואני – לעזוב את העיר. אך ידעתי שעוד אחזור אליך, עיר דוד. עזבנו את העיר כשבליכי הרגשת גאווה: אפשר שאני העיתונאית הקטנה הראשונה מזה אלפיים שנה שהגיעה לעיר העתיקה המשוחררת'.²⁰ מובן שבדברים אלה יש גם כדי לחזק ולהטמיע עוד את רעיון 'שחרור השטחים' בקרב הקוראים הצעירים, בהיותם נאמרים לכאורה 'בגובה העיניים', בין הילדים לבין עצמם, בלא כל גורם סמכות חיצוני המכתיב זאת.

אולם לא רק באתרים ההיסטוריים הלאומיים ש'שחררו' שבו ועסקו העיתונים עם הניצחון. סיפור העבר 'מהתנ"ך למדינה עצמאית' ניכר, אם כי במידה פחותה, באמצעות הקבלה בין גיבורים מקראיים לגיבורי המלחמה בהווה. הקבלה עקיפה שקשה היה להחמיצה הופיעה, למשל, בחוברת הארץ שלנו מה-13 ביוני, ובה הוקדש עמוד שלם לביוגרפיה הצבאית של משה דיין, תוך האדרת תפקודו הצבאי כרמטכ"ל במבצע סיני וכשר הביטחון במלחמת ששת הימים.²¹ העמוד הבא, בלא קישור מפורש, יוחד למשה אחר, משה רבנו, בכתבה שכותרתה 'ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד)'.²² ההרואיות הטרגית של מי שראה את הארץ מנגד עומדת כניגוד ברור להרואיות המעשית של משה הלוחם, שר הביטחון של מדינת ישראל שעליו דובר בעמוד הקודם. הניגוד בין שני הגיבורים, משה הטרגי ומשה ההרואי ממחיש, בלי להזכיר זאת במפורש, את תחושת ה'לפני' המורבידית, את ההשקפה מנגד על השטחים המקראיים הכבושים בידי הערבים מול תחושת ה'אחרי', כאשר ניתן לטייל ולתייר כמנצחים בתוך השטחים שנכבשו במלחמה.

נוסף על כך נעשתה בעיתונים הקבלה בין מלחמתו של צה"ל בצבאות ערב למלחמתו של דוד בגלית,²³ ולוחמי צה"ל הושוו ללוחמי ישראל בפלשתים. כך למשל הוצג בדף השער של דבר לילדים התצלום הידוע מאת דוד רובינגר ובו שלושת הצנחנים, המביטים מעלה כשמאחוריהם הכותל המערבי, שנכבש לפני זמן קצר. הכיתוב לתמונה העניק ללוחמים הרואיות מקראית: 'מנשרים קלו – מאריות גברו'.²⁴ הדברים, הלקוחים כידוע מ'קִינַת דוד' על שאול ויהונתן שמתו במערכה נגד הפלשתים, מיוחסים הפעם דווקא לגיבורים החיים.

שינויים חדים בנרטיב 'משואה לתקומה'

סיפור העבר 'משואה לתקומה לאומית' הנץ בתרבות הילד מיד עם תום מלחמת העולם השנייה, והחליף את סיפור השואה הקטסטרופאלי והאמפטי שעיתונות הילדים קידמה בשנות השואה עצמן. סיפורי השואה המגוונים שהמבוגרים סיפרו לילדי הארץ בין השנים

20 הפנה לבל, 'נעלה נא לירושלים', הארץ שלנו, 27.6.1967, עמ' 5.

21 יריב אמציה, 'משה דיין: שר הביטחון', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 3.

22 ש' פנחס, 'ולא קם נביא עוד בישראל כמשה', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 4, 16.

23 ראו ציטוטים רלוונטיים בהמשך, בסעיף הדין בסיפור מלחמות ישראל.

24 דבר לילדים, 20.6.1967, דף השער. הציטטה לקוחה משמואל ב א, 23.

1942 ל-1945, ובהם סיפורי העבר, נועדו ליידע את הילדים במתרחש באירופה ולעורר בהם רגשי שותפות גורל עם יהדות אירופה. נוסף על כך הם היו אמורים לפעול על העתיד: לכונן זיכרון, לבסס את אסון יהדות אירופה כנדבך חשוב בזיכרון הלאומי המתגבש בקרב בני הדור הצעיר ולהכלילו כפרק מרכזי בהיסטוריה הלאומית. מבחינה זו כבר כעבור זמן קצר דומה היה שהסיפור ההיסטורי החדר מפני קטסטרופה, שסופר בעת השואה, נחל כישלון ולא התקבל בתרבות הילד. למעשה כבר בתקופת המאבק, מסוף 1945 ועד קיץ 1946, פסקה השואה להיות הפרק העיקרי שבו עסק סיפור העבר לילדים. תחת זאת היא הפכה לפרק מקדים בנרטיב היסטורי פוזיטיביסטי, שתחילתו שואה והמשכו תקומה לאומית הרואית בארץ ישראל.²⁵

סיפור העבר 'משואה לתקומה' התחזק מאוד בתרבות הילד והפך לנרטיב היסטורי מכוון בשנות החמישים והשישים. עיקר עלילתו היא לקח צבאי-לאומי, שלא היה חף ממסרים שוללי גלות: כשלא הייתה לנו מדינה משלנו וחיינו בקרב הגויים, היינו נרדפים והגויים קמו עלינו להשמידנו ('לא עוד כצאן לטבח נובל'). עתה, משהוקמה מדינת ישראל, אנו עם חופשי וחזק בארצו.²⁶

מעיון בעיתונות הילדים בתקופת ההמתנה שלפני פרוץ מלחמת ששת הימים מתברר שהנרטיב הקטסטרופלי שנקטו עיתוני הילדים בזמן השואה, שאי ודאות וחרדה קיומית מרחפות מעליו, אף שטואטא אל מתחת לשטיח, שב ועלה בעת ההיא ובקול גדול. לנוכח החרדות הקיומיות בתקופת ההמתנה ויתרו המבוגרים שוב, כב-1942-1945, על הקוד המגונן והמחזק ושיתפו את קוראיהם בכל קשת הרגשות, גם הקשים ביותר, שחשו לנוכח המלחמה העומדת בשער.

כתוצאה מכך סיפור העבר 'משואה לתקומה', נכח בעיתונים בתקופה זו באופן בולט, אך לא במתכונת שהייתה מוכרת לילדי ישראל, אלא בהיפוך מאיים: 'מתקומה לשואה אפשרית'. כלומר, בתקופת ההמתנה נעלם הפן הפוזיטיביסטי של הנרטיב ההיסטורי 'משואה לתקומה' שילדי הארץ הורגלו בו, והוצב סימן שאלה: האם עלול נרטיב זה להתהפך על פיו? האם ייתכן 'סוף רע' לסיפור? חורבן ושמד מחודש?

בשניים מתוך שלושת העיתונים לילדים בתקופת ההמתנה בחרו הכותבים לאזכר את פוטנציאל הקטסטרופה באופן ישיר וכך לשתף את הילדים בחרדות ובאי הוודאות

25 על חלקם של ספרי הלימוד בהיסטוריה בהנחלת סיפור הלקח 'משואה לתקומה' לילדים ולנוער החל בשני העשורים הראשונים למדינה ראו, רות פירר, סוכנים של הלקח, תל-אביב 1989, עמ' 41-124; דניאל בר-טל, לחיות עם הסכסוך: ניתוח פסיכולוגי-חברתי של החברה היהודית בישראל, ירושלים 2007 (להלן: בר-טל, לחיות), עמ' 120-124.

26 מבחינה זו יישרה הכתיבה העיתונאית לילדים קו עם השיח הספרותי של המבוגרים באותה עת, שביטא רתיעה הולכת וגוברת של צעירים מיהודי אירופה הפסיביים, שהובלו 'כצאן לטבח'. ראו, רוני שטאובר, הלקח לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים, ירושלים 2000, עמ' 37-47; אניטה שפירא, חרב היונה, תל-אביב 1992, עמ' 447-450.

שאפיינו את השיח הציבורי באותה עת. במשמר לילדים ובדבר לילדים, צבעה תקופת ההמתנה את ההווה המארגן – את הפרק האחרון בסיפור – כאמביוולנטיות שהסיפור ההיסטורי הישראלי לילדים לא היה מורגל בה: אי ודאות כלפי העתיד ופחדים קמאיים. הארץ שלנו, לעומת זאת, שמר בדרך כלל על קוד מגונן וניסה להמשיך כרגיל בכתבות ובסיפורים שלא הסגירו את האווירה הציבורית הקשה. עם זאת, מרגע הניצחון גדשו המלחמה והניצחון גם את דפי הארץ שלנו, ובדיעבד הייתה התייחסות גם לתקופת ההמתנה הקשה כלתקופה מסוכנת שבה הייתה ישראל נתונה במצור מאיים. בתוך כך התייחס העיתון לסכנה הקיומית שתושבי ישראל היו נתונים בה, תוך אזכורים מפורשים של השואה.

משלושת השבועונים לילדים, משמר לילדים היה החרד ביותר. בחוברת מה-30 במאי הודגשה אי הוודאות שישראל נתונה בה וסכנת המלחמה כמה פעמים. הנה שתי דוגמאות: 'אינני יודע מה יהיו פני הדברים כאשר תחזיקו חוברת זו בידכם, אולם עתה, בשעת כתיבת שורות אלה, שרויים כולנו בחרדת צפייה ובזעם'.²⁷ וכמה עמודים לאחר מכן: 'אין אנו יודעים מה ילך יום. רשימה זו נמסרת לרפוס ביום ששי בבוקר והחוברת תגיע לידכם ביום שלישי. מה יהיה אז – איך נדע? נקווה לטוב ונשמור על רוח איתנה'.²⁸

במקביל נעשה בשני השבועונים משמר לילדים ודבר לילדים שימוש אינטנסיבי בנגזרות המילים 'השמדה', 'שואה' ו'צורר' בהקשר לאירועי השעה. השימוש במילים אלה עורר כמובן באופן מיידי הקבלה בין מצב העניינים עתה לבין אסון יהדות אירופה בשואה, והציב את התלהטות הסכסוך בין ישראל למדינות ערב ואת סכנת המלחמה כהמשכה האפשרי של ההשמדה הנאצית. במחקרו המקיף של דניאל בר-טל על הבנת הסכסוך הישראלי-ערבי בחברה הישראלית הוא רואה בזיכרון השואה הקיבוצי בישראל פרדיגמה מרכזית בהבנת הסכסוך הישראלי-ערבי ודרך ניהולו מאז שלהי שנות הארבעים ועד היום.²⁹ בין האמצעים שמונה בר טל, ושסייעו בהעברת זיכרון טראומת השואה בחברה הישראלית ושעוררו את זיקתה החזקה לסכסוך הישראלי-ערבי, שניים ניכרים מאוד גם בעיתונות הילדים בתקופת ההמתנה: 'ההרחבה המושגית' – שימוש מושכל ומכוון במושגים השייכים לרפרטואר השואה בהקשרים אחרים ככתב קוד המעורר פחדים קמאיים; וקישור ישיר בין השואה לבין הסכסוך הישראלי-ערבי ובין מנהיגי אויביה של ישראל לבין היטלר. בתקופת ההמתנה ובעת המלחמה עצמה היה זה גמאל עבד אל-נאצר שזכה בעיתונות הילדים להקבלות הרבות ביותר להיטלר. דימוי סטראוטיפי-דמוני זה של נאצר כביטוי מודרני של 'צוררים' ידועים בהיסטוריה היהודית (המן, אנטיוכוס,

27 ש' נץ, ובלא כותרת, משמר לילדים, 30.5.1967, עמ' 602.

28 יעקב רבי, 'שליילת חופש השייט', משמר לילדים, 30.5.1967, עמ' 615.

29 ראו, בר-טל, לחיות, עמ' 112-137.

היטלר) התיישב עם הדימוי שלו שרווח בקרב האליטה השלטונית החל מאמצע שנות החמישים.³⁰

השימוש האינטנסיבי במילים מרפרטואר השואה ניכר, כאמור, עוד בתקופת ההמתנה. בסוף מאי התייחס אפרים תלמי בדבר לילדים לפוטנציאל הקטסטרופה, ונקט את השורש 'שמד': 'ההסתה הפרועה נגד ישראל המתנהלת בארצות ערב, האיומים המתמידים במלחמת השמד נגדה והפעילות המוגברת של חבלה ופגיעה בשטח ישראל, נסתיימו בהכרזת מלחמה על ישראל. [...] יהדות העולם נזעקה גם היא נוכח הסכנה החמורה המרחפת על ישראל'.³¹ ההקבלה לשואה התחזקה בדבריו, כמובן, גם באמצעות אזכורה של יהדות העולם השותפה לחרדה הקיומית. שבוע לאחר מכן התחזק במשמר לילדים הנרטיב הקטסטרופלי. במאמרו 'מול הסכנות – מתוך אמונה בניצחון', שהורד לדפוס לפני פרוץ המלחמה, נקט יעקב רבי את הפועל 'שמד', כאזכור עקיף להשמדה הנאצית. המילה 'תקומה' נוכחת בדבריו אף היא, אך לא במשמעה הרגיל, אלא כדבר שישאל עלולה לאבדו:

מעולם לא הייתה ישראל נתונה במצב חמור כל כך. גדול אויבנו, נאצר, ריכז את צבאו בגבולנו הדרומי והוא מאיים במלחמת השמד [...] כל עם אחר הנאלץ לצאת למלחמה יודע שהוא יתאושש ויעמוד על רגליו גם אם ינוצח בקרבות. ואילו אנחנו, אם חלילה וחלילה ננוצח – לא תהיה לנו תקומה.³²

כמה עמודים לאחר מכן, כחלק מחיזוק הנרטיב הקטסטרופלי, חזרו להדפיס סיפור המשך לסיפור 'ימים של פחד' מאת זאב ורדי, שסופר בשבועון ביום השואה, כמה שבועות קודם לכן. עניינו יהדות גרמניה עם עליית היטלר לשלטון. אלה המילים שהוסיפה המערכת בסופו של הפרק החדש: 'לפניכם המשך סיפורו של זאב ורדי. [...] ורדי מתאר בהרחבה כיצד נתחוללה סופת השנאה שצנפה את גרמניה כולה – ואיך נשתקפה בחייו שלו עלייתם של הנאצים לשלטון. בפרק שקראתם, דומה ושומעים כבר את הדי רעמיה של הסופה הנוראה הממשמשת ובאה'.³³ בתוך ההקשר הרחב שבו ניתנו הדברים, הקישור האלגורי בין הפחד אז, לפני הקטסטרופה, לבין הפחד כיום, היה ברור.

30 על הדימוי הדמוני של גמאל עבד אל-נאצר בקרב מקבלי ההחלטות בישראל, שהלך והתחזק החל מ-1955 ובעקבות מלחמת 1956 ראו, אלי פודה, 'דמוניזציה של האויב: נאצר והנאציוניזם בעיני מקבלי ההחלטות בישראל (1952-1970)', המזרח החדש, כרך מה (תשס"ה), עמ' 151-208. עוד על הדמוניזציה העקבית של האויב בעיתונות הילדים של התקופה ראו, שפי, מילים מנצחות. על הדמוניזציה של דמות הערבי בספרות הילדים העברית שלאחר 1967 ראו, אדיר כהן, פנים מכווערות במראה: השתקפות הסכסוך היהודי-ערבי בספרות הילדים העברית, תל-אביב 1985.

31 אפרים תלמי, 'מול פני הסכנה', דבר לילדים, 30.5.1967, עמ' 934.

32 יעקב רבי, 'מול הסכנות: מתוך אמונה בניצחון', משמר לילדים, 6.6.1967, עמ' 619.

33 זאב ורדי, 'ימים של פחד', משמר לילדים, 6.6.1967, עמ' 621.

באותו שבוע תיאר אפרים תלמי בדבר לילדים את פוטנציאל הקטסטרופה בתיאורים מיתיים כמעט, שבהם מוצג האויב כמעין הכלאה מאיימת של הנאצים והערבים. כחלק מכך התייחס תלמי למלחמה העומדת בשער כצרת היהודים באשר הם, ממש כמו השואה:

האויב על הסף [...] יודע כל איש, שעל כף המאזניים מוטל עצם קיומנו כעם. [...] שוב הוכחה אחוות הגורל היהודית, האחריות ההדדית של כל יהודי באשר הוא שם, החרדה העמוקה לשלום המדינה הצעירה, שקמה מתוך מאבק דמים נגד הקמים עליה לכלותה, ואשר עדיין לא השלימו עם קיומה ומוסיפים להתנכל לה. [...] האויב על הסף, לועי כלי המשחית שלו מכוונים אל ביתנו ויישובינו, ונהרות שנאה זורמים אלינו להציפנו.³⁴

כאמור, הארץ שלנו עסק בסכנת הקטסטרופה רק לאחר שחלפה, אחרי ששת ימי הלחימה. בדיעבד נעשה גם בו שימוש בנגזרות המילים 'השמדה', 'שואה' ו'תקומה'. כך, בחוברת הניצחון מה-13 ביוני דובר במפורש, מעמדה של מנצחים, בפוטנציאל הקטסטרופה שישאל עמדה בפניו זמן קצר קודם לכן. אסתר קל, שסיכמה עבור קוראיה הצעירים את מהלך המלחמה, התחילה את סיפורה בתקופת ההמתנה: 'שלושה שבועות של איומים מצריים, 20 ימים של מלל ורברבנות ערבית, של צריחות מטורפות על "השמדת ישראל" — באו אל קיצם'.³⁵

הארץ שלנו ציטט קריאה להשמדה מפי האויב, אבל תחושת ההצלה הועברה בו היטב. בגיליון ה-27 ביוני, שהוקדש כולו ל'יצחק רבין רמטכ"ל הניצחון', סופר — מעמדה בטוחה של מנצחים — סיפור ההמתנה, החרדה והניצחון. תקופת ההמתנה המסוכנת תוארה בשפה מקראית, שהעניקה לה ממדים מיתיים:

הימים אשר קדמו ליום פרוץ המלחמה היו ימים קודרים לנו: נאצר יצא לפני הצבאות המאוחדים של עמי ערב, וברהבו הזדוני החל לחרף את ישראל, וכה אמר: 'הגיעה השעה אשר לה ייחלנו — הגיע היום בו נילחם במדינת ישראל עד אשר נשמיד אותה כליל'. [...] מכותרת, נצורה ומוקפת בתוך הטבעת הזאת ניצבה לה בצד מדינת ישראל הקטנה, כשגורלה ועצם חייהם של בניה ובנותיה נתון בכף.³⁶

מעמדה של מנצחים, היפוך הפרדיגמה 'משואה לתקומה' חיזק כמובן את הפרדיגמה המקורית. הנה שוב, ממש כמו ב-1948 ואף ביתר שאת עתה, הוכחנו לנוכח סכנת השמד כי סופנו תקומה ועוצמה. ואכן, העורך בנימין תמוז סיכם את דבריו בחוברת הארץ שלנו

34 אפרים תלמי, 'איתנים ומלוכדים', דבר לילדים, 6.6.1967, עמ' 954.

35 אסתר קל, 'מפנסק העורך', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 2.

36 הארץ שלנו, 27.6.1967, עמ' 11. אין שם מחבר.

בלקח לאומי העומד בבסיס הסיפור 'משואה לתקומה': 'ומאחורי כל ההישגים הללו עומד רק גוף אחד ושמו: עם ישראל במולדתו'.³⁷

השבת הפרדיגמה 'משואה לתקומה' על כנה מיד עם תום המלחמה אופיינית גם לשני כתבי העת הפועליים, דבר לילדים ומשמר לילדים, בכמעין 'תיקון' של הנרטיב הקטסטרופלי שחשפו בפני קוראיהם ימים ספורים קודם לכן. ניצחון צה"ל המהיר והגורף הוסיף עוד נדבך לרעיון התקומה: לא רק עם חופשי בארצו כב-1948, אלא עם חופשי עם צבא חזק המגן עליו. הנה למשל מדברי בנימין טנא, המחזירים את סיפור העבר לסדר המקורי, 'משואה לתקומה', בחוברת הניצחון של משמר לילדים: 'זכינו להביס את אויבנו, קצרנו קציר מבורך: של כיסופים גדולים לארץ הזו, שהבהבו בלבות יהודים בגולה במשך דורות רבים – של אהבה עזה למולדת המחדשת נעוריה שנזרעה בלב כל אדם בישראל'.³⁸

שבוע לאחר מכן שב טנא והדגיש את פוטנציאל ההשמדה שישראל הייתה נתונה בו, וגם הפעם מעמדה בוטחת של מנצחים: 'רק עתה, כשוך הקרבות, נודעו לנו מזימותיו השטניות של האויב: בין המיתלה לתעלת סואץ נמצאו בסיסי טילים שהיו מוכנים לשיגור. ובסיני נתגלו מעבדות גאזים של המצרים. מיכלי הגאזים ורעי המוות ארוזים היו, מוכנים לשילוח'.³⁹ הקישור האסוציאטיבי בין המצרים לגרמניה הנאצית בולט כמובן מתוך הדברים באמצעות אזכור סכנת החנק וההרעלה מגז שישראל הייתה נתונה בה, אז ואף עתה.

חזרה מהירה זו לנרטיב הלאומי ההגמוני, 'משואה לתקומה', והעצמתו, מסמנת תופעה גורפת בכל עיתונות הילדים בתקופה הנדונה ובתרבות הילד בכלל: השכחה מהירה של הנרטיב הקטסטרופלי מיד עם שוך הסכנה. כלומר, אם ראינו שבעת המשבר היטשטשה בשני העיתונים הפועליים ההפרדה הדורית והמבוגרים שיתפו את הילדים באי הוודאות ובחרדות שאחזו בהם, הרי שלנוכח הניצחון שבו הכותבים ולקחו על עצמם את התפקיד הדורי המקובל בעיתונות הילדים: תפקיד של דור מחנך ומעצב, המעניק לדור הצעיר משנה אקטואלית סדורה, מחזקת ומגוננת. כך, בדומה לתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, גם הפעם נעשה ניסיון 'לתקן' את הסיפור הכאוטי והחרדתי שסופר לילדים בעת המשבר, ולבסס בקרב הדור הצעיר זיכרון קיבוצי הרואי וחסר ספקות.

נרטיב 'מלחמות ישראל בצבאות ערב': ניסוח סיפור עבר חדש

הרצון הגורף לחזור ולספר לילדי ישראל סיפור עבר חיובי ומחזק מיד לאחר ניצחון מלחמת ששת הימים עומד מאחורי גיבושו המהיר של סיפור עבר חדש שסופר בעיתונות

37 תמוז, צה"ל הושיע את ישראל, הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 2.

38 טנא, 'היינו כחולמים', משמר לילדים, 12.6.1967, עמ' 634.

39 בנימין טנא, 'ועדיין מושטת ידינו לשלום', משמר לילדים, 20.6.1967, עמ' 650.

הילדים בתום המלחמה: סיפור תולדות מלחמות ישראל בצבאות ערב. במסגרת סיפור עבר חדש זה הוצג בכל שלושת העיתונים 'הסוף הטוב', הניצחון של צה"ל במלחמת ששת הימים, כפרק מסיים גרנדיוזי, ותואר במונחים של אחרית הימים, כקץ עידן המלחמות.⁴⁰ שלושה (ולעתים ארבעה) פרקים היו לסיפור העבר החדש: האחד התנגשויות היישוב היהודי עם הערבים עוד בתקופת היישוב ובעיקר בתקופת המרד הערבי (1936-1939),⁴¹ השני – ניצחון תש"ח, שהוצג כניצחון כואב, רב קורבנות, שכלל ויתור על חבלי ארץ. השלישי, ניצחון מבצע סיני, שבלחץ העולם נאלצה ישראל לוותר על הישגיו. והאחרון – ניצחון מלחמת ששת הימים, שהוצג כניצחון אדיר, כנס אלוהי. דוגמה לסיפור העבר החדש בעל ארבעה פרקים היא האופן שבו בחר הארץ שלנו לפאר את דמותו של משה דיין, בחוברת הניצחון מה-13 ביוני. תחילתו של סיפור חייו של דיין עוד בטרם מדינה, בהתגייסו ל'הגנה', ובפועל 'כנגד כנופיות הפורעים הערביות'.⁴² אחר כך עבר הכותב לתאר את פועלו של דיין כמפקד קומנדו במלחמת העצמאות, ובסעיף הבא תוארה 'שעתו הגדולה' של דיין, 'מצביא ניצחון סיני', ש'תחת לחץ של מעצמות העולם נאלץ צה"ל לסגת מן השטח'.⁴³ את הסעיף העוסק בפרק האחרון והמרשים מכולם, פעילותו של דיין במלחמת ששת הימים, סיים הכותב במילים הבאות: 'משה דיין הוא גם אגדה וגם סיוט. לחייל הישראלי הוא אגדה, המזכירה לו את מלחמת סיני, – ולחייל המצרי הוא סיוט'.⁴⁴ כחלק מהאדרת הפרק המסיים של סיפור העבר הזה, לבש תיאור השתלשלות המלחמה סממנים של אירוע מיתי, על-זמני, שנמצא מחוץ להיסטוריה, או שמא – מעל להיסטוריה. כך, למשל, בשער גיליון הניצחון של הארץ שלנו מה-13 ביוני הוצגו תחת הכותרת 'ימים של עוז וניצחון' ששת ימי הלחימה כששת ימי בריאה. כחלק מהמיתוזציה של ניצחון צה"ל ב-1967 תואר 'העולם כולו' כמעין מקהלה יוונית העומדת משתאה לנוכח האירועים. השתאות העולם חילצה את ניצחון ששת הימים מהקשרו המקומי והציבה אותו

40 לידתו של סיפור עבר זה, המתמקד בסכסוך היהודי-ערבי, לאחר ניצחון 1967, עולה בקנה אחד עם ממצאיו של אלי פודה, שברק תמורות בספרי לימוד ההיסטוריה בין 1948 ועד 2000 (ראו, אלי פודה, 'היסטוריה וזיכרון במערכת החינוך: הסכסוך הישראלי-ערבי בראי ספרי הלימוד להיסטוריה בישראל, 1948-2000', בתוך: אבנר בן-עמוס [עורך], היסטוריה, זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי, תל-אביב 2002, עמ' 69-100). במאמרו, המתמקד בתמורות בייצוגי הסכסוך היהודי ערבי בספרי הלימוד בהיסטוריה, טוען פודה שעד מלחמת ששת הימים תוארה 'הבעיה הערבית' בספרי ההיסטוריה כהמשך ישיר של רדיפות היהודים, כלומר כחלק מנרטיב היסטורי יהודי, ולא כמערכה בין שני לאומים התובעים חזקה על שטח. רק אחרי מלחמת 1967 מזהה פודה בספרי הלימוד שינוי בהצגת אופיו של הסכסוך היהודי-ערבי והתחלת הצגתו כסכסוך לאומי מתמשך על טריטוריה. תפיסה היסטורית זו עומדת גם בבסיס סיפור העבר החדש הנדון כאן.

41 פרק זה לא תמיד הוזכר בסיפור העבר החדש הזה.

42 יריב אמציה, 'משה דיין – שר הביטחון: שוב ניצח מנצח סיני מול נאצר שנוצח בסיני', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 3.

43 ש.ם.

44 ש.ם.

בשורה הראשונה של הקרבות הגדולים בהיסטוריה. הנה כמה מובאות. מתוך דבריו של בנימין טנא במשמר לילדים, ברשימה שנקראה 'היינו כחולמים': 'העולם כולו חזה בפלא גדול: כיצד גבר נשק המגן על מכונת המלחמה של הזוממים מסע שמד'.⁴⁵ באותה חוברת כתב יעקב רבי במאמרו 'הימים הגדולים', כי 'מה שקרה – הפליא את כולנו והדהים את העולם כולו'.⁴⁶ יעקב רבי המשיך בקו זה בשבוע שלאחר מכן: 'ניצחונה של ישראל במלחמת ששת הימים הדהים את העולם כולו. ספק אם היה אי פעם ניצחון צבאי מושלם כל כך בזמן קצר כל כך. ולזאת יש להוסיף, שהניצחון היה "ניצחוננו של דוד על גלית" [...]. העולם אינו חדל להתפעל מזה'.⁴⁷ המשוואה המקבילה את ניצחון צה"ל לניצחון דוד על גלית האדירה כמובן את צה"ל והקנתה גם לו, כישות, כוחות מיתיים. ואכן, עיתוני הילדים הדגישו את עוצמת הצבא בנוסחים חריפים, כמו: 'צה"ל – גיבורי-ישראל הנפלאים, האמיצים, העשויים ללא-חת – זינק כקפיץ-פלדה עצום, ותוך שעות אחדות היה להבו של הקפיץ תקוע בלב-לבו של האויב'.⁴⁸ וכן: 'הזרוע האווירית והאגרופ המזויין של צבא הגנה לישראל ניפצו את הצבאות הערביים, שקמו עלינו להשמידנו [...] בפעולת מחץ מזהירה, אשר תיזכר לעד, הוכיחו נשרנו הצעירים את עוזם, גבורתם ויכולתם'.⁴⁹

העיתונים בחרו גם כמה גיבורים ייצוגיים, שאותם הציגו כלוחמי מופת עילאיים: משה דיין ויצחק רבין היו הבולטים שבהם. כך, למשל, בחוברת הארץ שלנו, מה-13 ביוני, הכתיר העורך, בנימין תמוז, את מאמר המערכת שלו בשם 'צה"ל הושיע את ישראל'. את המאמר עיטרו דיוקנותיהם של שישה אלופים בצה"ל, גיבורי המלחמה: ישעיהו גביש, מרדכי הוד, חיים בר-לב, ישראל טל, דוד אלעזר ועוזי נרקיס. את דבריו סיכם תמוז בתיאור גיבורי-העל של המלחמה: 'בראש צה"ל ניצב אדם אחד, שקט, נעים הליכות, שדבריו נשמעים בנחת, הופעתו צנועה, מחשבתו מעמיקה ועוז רוחו אין לו שיעור – הרמטכ"ל יצחק רבין, מגדולי מצביאייה של האומה בכל הדורות'.⁵⁰

בנרטיב החדש, המתאר את תולדות מלחמות ישראל, הפך הניצחון הגדול של 1967 למעין 'קץ ההיסטוריה' לא רק באמצעות המיתולוגיזציה של הניצחון – האדרת צה"ל וגיבוריו והדמוניזציה של אויביו – אלא התגלם גם בתקווה שבעקבותיו יגיע השלום המיוחל. השלום מסמן בו את קץ עידן המלחמה, את סוף הסיפור ההיסטורי הזה ואת ראשיתו של עידן חדש, שמהותו מעין הווה מתמשך של שלום. עתה, באמצעות הכוח הצבאי, הגיעה הרווחה. מעתה לא יתנכלו לנו עוד והערבים, המודעים לכוחנו, ייאתו לחתום עמנו על הסכמי שלום. על אחרית הימים הזאת העומדת בפתח סיפרו כל שלושת

45 טנא, 'היינו כחולמים', משמר לילדים, 12.6.1967, עמ' 634.

46 שם, עמ' 635.

47 יעקב רבי, 'מניצחון צבאי למערכה מדינית', משמר לילדים, 20.6.1967, עמ' 652.

48 תמוז, 'צה"ל הושיע את ישראל', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 2.

49 תלמי, 'יהי שלום בארצנו', דבר לילדים, 13.6.1967, עמ' 978.

50 תמוז, 'צה"ל הושיע את ישראל', הארץ שלנו, 13.6.1967, עמ' 2.

העיתונים מיד עם שוך הקרבות. בגיליון דבר לילדים מה-13 ביוני נדרש אפרים תלמי לנרטיב מלחמות ישראל, והדגיש באמצעותו רעיון זה, של הכתבת השלום לאויבנו, מעמדה כוחנית ופטרונית של מנצחים:

לנו אין ברירה, כשם שלא הייתה לנו ברירה בכל מאורעות הדמים עד לקום המדינה, במלחמת העצמאות ובמבצע סיני, נגייס את כל כוחנו לשמור על השיגינו. נגייס את כוחנו הצבאי, המוסרי והנפשי [...] עד אשר נבטיח שקט ושלום, להם זקוקים כולנו – אנו, עם מתפתח בארץ מתפתחת, ועמי ערב הנחשלים, השקועים בעוני ובבערות ונתונים להסתה כוזבת של שליטים בני שחץ. מעומק לבנו הנסער בשעת ניצחון גדולה זו, אנו קוראים לשכננו לשלום אמת.⁵¹

מדבריו משתמע כי הערבים הבלתי מוסריים אילצו אותנו לנצח ועתה הם מאלצים אותנו לשמור על השיגינו בשטח, על מנת שישמר שלום. הקבלה זו בין הכמיהה לשלום המיוחסת לישראל וכיבוש השטחים צבעה באור חדש הן את הבנת המושג 'שלום' הן את הבנת המושג 'כיבוש'. במשמר לילדים אזכר גם יעקב רבי את נרטיב מלחמות ישראל החדש, ונימק באמצעותו את רעיון קץ עידן המלחמות. גם כאן מודגש הרצון העז של ישראל הכובשת לשלום:

באחד מנאומיו השבוע אמר שר הביטחון, רב-אלוף משה דיין, כי אין פנינו לכיבושים. גם עכשיו, ובמיוחד עכשיו, מושטת ידינו לשלום אל השכנים הערבים. זוהי מטרת מלחמתנו: להשכין שלום באזור המזרח התיכון. היבינו סוף-סוף שכנינו את קריאת-השלום שלנו, אחרי שנחלו מידי צה"ל שלוש תבוסות במשך 19 שנה – במלחמת השחרור, במבצע סיני ובמערכה גדולה זו של אייר תשכ"ז?⁵²

יעקב אשמן, בטורו 'מפנקס העורך' בגיליון הארץ שלנו מה-20 ביוני ביטא תקווה שהאויב יענה סוף סוף, מעמדה זו של תבוסה, לקריאת השלום הישראלית: 'ארור יהיה האויב שכפה עלינו מלחמה אכזרית זו, שבה נפלו ונפגעו ממייטב אנשינו וגם אלפים מאנשיו. האם ילמד לקח? האם לא ישים קץ להרג ולשפיכות הדמים? האם לא יבחר סוף סוף בשלום?'⁵³

51 תלמי, 'יהי שלום בארצנו', דבר לילדים, 13.6.1967, עמ' 978.

52 רבי, 'הימים הגדולים', משמר לילדים, 13.6.1967, עמ' 636.

53 טנא, 'היינו כחולמים', משמר לילדים, 12.6.1967, עמ' 2.

ג. סיכום

סיפור העבר שסופר לילדים בתקופת ההמתנה ובימי המלחמה שונה באופן ניכר פעמיים, עד כדי כך שאפשר לומר כי הוא זכה בתקופה זו לשתי 'העללות' שונות ואף סותרות: הראשונה נוסחה לנוכח החרדה ואי הוודאות שהחברה האזרחית הייתה נתונה בהן בתקופת ההמתנה, והשנייה במעבר החד לאופוריית הניצחון על צבאות ערב, לאותם 'ימים גדולים' כפי שצוטט בתחילת המאמר, בתולדות מדינת ישראל.

ראינו כי בתקופת ההמתנה נחלש מאוד מקומו של סיפור העבר ההגמוני 'מהתנ"ך למדינה יהודית עצמאית' בעיתונות הילדים, ואת מרכז הבמה תפס הסיפור 'משואה לתקומה' אם כי בהיפוך היוצרות: 'מתקומה לשואה אפשרית'. בתוך כך ויתרו הכותבים על הטון הפוזיטיבי, הבוטח והנחרץ, שאפיין את סיפורי העבר שהם הועידו לילדי הארץ לפני כן, וחשפו בפניהם פחדים, חרדות ותחושת אי ודאות עמוקה. אחרי הניצחון הסוחף של ששת הימים שבה ההיסטוריה והתפרשה מחדש: סיפור הזיקה למרחב היהודי הקדום והסיפור 'משואה לתקומה' חזרו למרכז הבמה. שניהם נצבעו בסוף הטוב, הגרנדיוזי, וסימנו מצב חדש, שבו שורים שלוהו, גאווה וכוח. לצדם התבסס סיפור עבר שלישי, 'סיפור תולדות מלחמות ישראל בצבאות ערב', שתחילתו תיאור היסטורי של פרקי המלחמות הקודמות וסופו תיאור מיתי של הניצחון הגדול של 1967. בכל שלושת הדגמים של סיפורי העבר הללו פסק ההווה מלהיות עוד פרק אפשרי בסיפור עלילה מתמשך. תחת זאת הוא הוצג כמעין נקודת תצפית נוחה להסתכלות 'מלמעלה' ו'מבחוץ' על אירועי העבר, המובילים כולם אליה.

ד. אחרית דבר

באפריל 1968, פחות משנה לאחר מלחמת ששת הימים, ראה אור בהוצאת ספרית פועלים אלבום מהורר, 'ילדות באה באש: ילדים במלחמת ששת הימים'.⁵⁴ על הדש הפנימי הודגש באות אדומה ש'הספר יצא לאור בשנת העשרים לעצמאות ישראל'.⁵⁵ היה זה אחד מתוך יבול גדול של אלבומי ניצחון שהניבה המלחמה, וייחודו היה בכך שהתמקד בעדויות של ילדים.⁵⁶ באלבום הובאו טקסטים שכתבו ילדים מעשרות יישובים בארץ, חלקם קטעי יומן, על חוויית ההמתנה והמלחמה שחוו, ונלוו לו ציורי ילדים פרי התקופה. השואה, אף שאינה מוזכרת במפורש באף לא אחת מעדויות הילדים וציוריהם, מרחפת כאנלוגיה ניגודית מעל הספר כולו בשל הדברים שהוסיף העורך בדברי המבוא לאלבום. למעשה מרחפים לקחי השואה מעל הספר כקריאה הכרחית עוד לפני קריאת דברי המבוא, כבר מעצם זהותו של העורך.

54 אבא קובנר (עורך), 'ילדות באה באש: ילדים במלחמת ששת הימים, תל-אביב 1968.

55 שם, עמ' 4.

56 האלבום זכה בהצלחה מסחרית ניכרת. כבר ביולי אותה שנה יצאה מהדורה שנייה ובמאי 1969 ראתה אור מהדורה שלישית.

עורך האלבוּם היה המשורר אבא קובנר, מי שזוהה בציבור כאחד ממנהיגי המרד בגיטאות וכפרטיזן, כמי שטבע את המושג 'אל נלך כצאן לטבח' בזמן השואה, ואחר כך כיוצר בתרבות הישראלית בעשורים הראשונים למדינה. במינויו לעורך האלבוּם בחרה ספרית פועלים להעצים מגמה שמצאנו בכתיבה הפובליציסטית לילדים מיד עם הניצחון: הצגת לקחי השואה כחלק מחגיגת הניצחון הגדול של מלחמת ששת הימים, וביסוס הזיקה בין שני הרגעים ההיסטוריים הללו בזיכרון הילדי של המלחמה.

ואכן, בדברי ההקדמה לאלבוּם שניסח קובנר, בהתייחסו למצוקת הילדים ופחדיהם בששת הימים, הוא נדרש במפורש לנרטיב הלקח 'משואה לתקומה', שעמו זוהה ופיתח אותו. ההבדל הטהומי שבין חרדת הילדים אז, בשואה, וחרדת הילדים היום, לנוכח סכנות מלחמת ששת הימים, הוא מבחינתו של קובנר קיומו של צה"ל. צה"ל משול בדבריו של קובנר למעין הורה חזק ומגונן, הנוסך ביטחון הן בילדים והן בהוריהם:

עוד המלחמה כבושה בתוכם עיניהם תלויות בפני המבוגרים דרוכים לקרוא בהם עד היכן ביטחונם עומד. וכאן – שמא לראשונה בקורות ילדות יהודית – ניצבים בשעת הסכנה הורים נוכח ילדיהם שלא בחוסר אונים, לא אובדי עצה אלא נוסכי־ביטחון. אמונתם בניצחון, שלא באה להם מכוח הכוזב ולא ניזונה משנאה לערבים, כי מתוך ביטחון גובר במגינים עליהם מחוץ לכותלי המקלט ובכושרם של האבות והאחים להדוף כל רע ולהושיעם ממצוקתם הנוראה, אמונה זו כחילופה בתפילה התמה לשלום ואחוּוה המבקשת בעיצומה של המלחמה לראות את שני העמים חיים 'כשני פרחי שלהבת' – הם מן הביטויים העזים ביותר שספר מיוחד במינו זה מוסיף לספרות חיינו בעת הזאת.⁵⁷

הביטחון הבלתי מעורער בצה"ל בעת המלחמה שייחס קובנר בדבריו להורי הילדים והביטחון שהם נסכו בילדים לא עולים בקנה אחד עם השיח הבין־דורי שמצאנו בעיתוני הילדים בתקופת ההמתנה. להפך, מצאנו שבשניים מתוך שלושת כתבי העת שנבדקו – שני כתבי העת של ההתיישבות העובדת שעמה נמנה וזוהה גם קובנר – ויתרו המבוגרים בתקופת ההמתנה על העמדה המגוננת ועל השררה הדורית המוקנית להם מעצם תפקידם כמחנכים, ובחרו לשתף את הילדים באי הוודאות ובחרדה שאחזה בהם עצמם. כחלק מכך שיתפו המבוגרים את הילדים לא בלקחי השואה אלא דווקא בטראומת השואה, והעלו חשש שמא זו תשוב ותתרגש על עם ישראל.

תופעה זו של שיתוף הילדים בפחדים ובמצוקות בימים של חרדה קיומית אינה ייחודית לתקופת ההמתנה שקדמה למלחמת ששת הימים. גם בכתיבה בעיתונות הילדים בעת השואה ויתרו המבוגרים על הניסיון להגן על הילדים מפני ידיעת מצב העניינים

המפחיד, המדאיג והמדכא. הסיפור שסופר לילדים בעיתוני הילדים הפועליים לנוכח הסכנה שהמדינה הצעירה עמדה מולה בשבועות שלפני פרוץ מלחמת ששת הימים ציין חזרה לתבנית זו.

סיפור העבר לילדים שנוסח בתקופת השואה מתוך תודעת קטסטרופה ודאגה גדולה לבאות, שונה כמובן באופן ניכר מסיפור העבר שסופר בתקופת ההמתנה. עם זאת, חרף ההבדלים הגדולים שבין שני רגעים היסטוריים אלה, רב בהם המאחד על המפריד. בשני המקרים שונה הסיפור ההיסטורי ההגמוני באופן דרמטי לנוכח תחושת הקטסטרופה המאיימת שאחזה בכותבים המבוגרים. ובשני המקרים הושכח סיפור עבר חדש זה באופן שיטתי זמן קצר לאחר ההתרחשויות, מרגע שניתן היה לנסח עבור בני הדור הצעיר סיפור עבר פוזיטיביסטי מחזק.

דבריו של קובנר שצוטטו לעיל, על הביטחון שההורים נסכו בילדיהם החרדים, יותר מששיקפו את מצב הדברים בתקופת ההמתנה, יש בהם ללמד על 'השכחת החרדה' המהירה שננקטה מיד לאחר 10 ביוני, עם ניצחוננו של צה"ל וההתלכדות הגורפת של הציבור סביב הנרטיב ההרואי שהתלווה לו. כמו נרטיב הלקה הלאומי 'משואה לתקומה' שהחליף את סיפור השואה המיידע, המיואש, הדאוג והמקונן על המתרחש באירופה, החליפו עתה סיפור ה'שחרור', הסיפור 'מחושך לאור גדול' ו'סיפור מלחמות ישראל' ההרואי והגרנדיוזי את האופציה הקטסטרופלית שעליה סופר בעיתוני הילדים בפרק הראשון של הדרמה, עוד לפני הניצחון.

החרדה מפני סכנת המלחמה העומדת בשער, שמצאה את מקומה בעיתונות הילדים הפועלית, נשכחה בדבריו של קובנר גם בהתייחסויותיו לכמיהת הילדים לשלום בעת המלחמה. גם דבריו אלה של קובנר הם בבחינת הקדמת המאוחר. אותה 'תפילה תמה לשלום ולאחווה' שייחס קובנר לילדים 'בעיצומה של המלחמה',⁵⁸ היא חלק מהנרטיב המאוחר שבא אחרי הניצחון הגדול ובזכותו. ראינו כי תיאורי כמיהה זו לשלום שילדים ומבוגרים כאחד שותפים להם הופיעו בשלושת עיתוני הילדים בעיקר אחרי הניצחון כחלק מנרטיב היסטורי חדש, שבא כתגובה על ניצחוננו של צה"ל ועל כיבוש השטחים. עוצמתו של צה"ל תוארה בו כגורם שביא את השלום המיוחל, בהכריחו את האויב להסכים לשלום. ממרחק הזמן הקצר שעבר מתום המלחמה ועד צאת הספר הציג קובנר את הפרשנות המאוחרת הזאת כאילו הייתה חלק מאירועי השעה.

אם התייחסנו לעיתונות הילדים שנכתבה בעת ההתרחשויות כניסיון ראשון של נותני הטון בתרבות הילד לנסח ולכוון את זיכרון המלחמה הקיבוצי של מחר, לכשיגדלו הילדים וידווחו על חוויית המלחמה שלהם, הרי שדבריו אלה של קובנר בפתח האלבום יכולים להתפרש גם הם כניסיון לכוון עבור הילדים את זיכרון המלחמה שלהם, הפעם לכאורה באמצעות עדויותיהם האותנטיות. בדברי המבוא הורה קובנר למעשה על אופי הקריאה

של עדויות הילדים שמופיעות באלבום. כך, ממש כמו ייצוגי אירועי השעה בעיתוני הילדים, הפכו גם עדויות הילדים לאמצעי בידי נותני הטון בתרבות לכוון את הבנת המלחמה ואת אופן זכירתה לדור הבא.